

Menyhárt Barbara

Társadalmi egyenlőtlenségek feltérképezése

A fogyatékossgal élő személyek közötti nemi különbségek a statisztikák tükrében*

Az utóbbi évtizedben az Európai Unió legtöbb tagállamában nőtték a társadalmi egyenlőtlenségek, ez a tendencia pedig aggályokat vet fel a gazdasági növekedés fenntarthatósága, a társadalmi kohézió és a növekedés inkluzív jellege szempontjából.¹ Az egyenlőtlenség egy többdimenziós kihívást jelent, és számos különböző formát ölthet. Az egyik válfaja, az elért eredmények, vagyis a *jövedelem és vagyon terén mutatkozó egyenlőtlenség*, amely azt mutatja meg, hogy miként oszlik el egy gazdaságban a megkeresett jövedelem, illetve az örökölt vagyon a népességen belül. A másik az *esélyegyenlőtlenség*, amelynek mérséklése nehezen mérhető, de fontos társadalompolitikai cél, és amelynek megvalósításával kapcsolatban jellemzően nagyobb egyetértés uralkodik, mint az egyenlő eredmények megvalósítását illetően. Az egyenlőtlenség harmadik dimenziója a *nemek közötti különbség*, amelyre jelen tanulmány is fókuszál, azzal kiegészítve, hogy e kutatás keretei között egy eleve marginalizált társadalmi csoport nemi különbségei kerülnek górcső alá. Amint arra az elemzés igyekszik rávilágítani, a fogyatékossgal élő személyek² csoportján belül a nemi különbségek számottevőek, a fogyatékkal élő nők minőségileg eltérő és jóval hátrányosabb helyzetbe kerülnek a jövedelmi helyzet tekintetében és az ehhez kapcsolódó területeken, mint férfitársaik.

Kifejezetten a fogyatékossgal élő nők társadalmi helyzetének és az őket érő egyenlőtlenségek vizsgálatát az motiválta, hogy a sajátos helyzetük, női szerepük

* A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ PİKETT, 2013.

² Hazai viszonylatban az 1999. évi XXVI. a *fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról* szóló törvény 4.§ a) pontjában a következőképpen definiálja a fogyatékossgal élő személyt: „az a személy, aki tartósan vagy véglegesen olyan érzékszervi, kommunikációs, fizikai, értelmi, pszichoszociális károsodással – illetve ezek bármilyen halmozódásával – él, amely a környezeti, társadalmi és egyéb jelentős akadályokkal kölcsönhatásban a hatékony és másokkal egyenlő társadalmi részvételt korlátozza vagy gátolja.”

kevésbé jelenik meg a hazai fogyatékoságpolitikában, továbbá a női emancipációs mozgalom vagy a feminista filozófia sem szentel kellő figyelmet a tapasztalataiknak, ezek nem kerülnek be az elméleti diskurzusba. Az interszekcionalitás jelensége Kimberlé Crenshaw afroamerikai feminista jogász nő írásai nyomán vált ismertté. A fogalom definíciójának megalkotásakor és közpolitikai relevanciájának megfogalmazásakor a szerző az interszekcionális hátrányokat két nagy csoportba sorolta. Elkülönítette egyrészt a *strukturális interszekcionalitást*, amelyben az egyenlőtlenségi kategóriák találkozása minőségileg más hátrányokat hoz létre, és a csoport tagjainak helyzetét egyszerre két vagy több jelentős társadalmi probléma is meghatározza, amelyek hatására szinte „rendszerszerűen” szenvednek el sérelmeket. Másrészt pedig megalkotta a *politikai interszekcionalitás* fogalmát, ezzel a hátrányok egy másik dimenzióját leírva, amely szerint a többszörösen hátrányos helyzetű csoportok igényeit a közpolitikai szereplők nem tudják figyelembe venni, ugyanis előfordul, hogy egyféle tulajdonságra fókuszálnak, és e szűk megközelítés miatt láthatatlanok maradnak azon személyek vagy csoportok tapasztalatai, akiket egyszerre több attribútum is korlátoz.³ Ez a fogyatékosággal élő nők esetében azt jelenti, hogy az ő problémáikat, érdekeiket és szempontjaikat sem a nők, sem pedig a fogyatékosággal élő személyek esélyegyenlőségének előmozdításáért dolgozó társadalompolitikai szereplők és programok nem tudják kellő mértékben figyelembe venni. Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy miként alakul a fogyatékosággal élő személyek társadalmi helyzete Magyarországon, és milyen tendenciák figyelhetők meg a csoporton belül, kifejezetten a fogyatékosággal élő nők és férfiak tekintetében. Az áttekintett vonatkozó hazai és nemzetközi szakirodalom, valamint a Nemek Közötti Egyenlőség Európai Intézete (European Institute for Gender Equality, EIGE) 2014 és 2019 közötti Magyarországra vonatkozó adattábláinak másodelemzése révén láthatóvá vált a fogyatékosággal élő nők hazai helyzetének egy szegmense. Az eredmények ráirányítják a szakmai figyelmet a fogyatékosággal élő személyek helyzetére és a csoporton belüli nemi különbözőségekre, valamint diskurzust kezdeményeznek a fogyatékosággal élő emberek, különös tekintettel a fogyatékosággal élő nők helyzetéről és társadalmi inklúziójuk támogatásáról.

A fogyatékoság mint komplex társadalmi jelenség

Az ENSZ Fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló egyezménye úgy fogalmaz, hogy a fogyatékoság egy dinamikus, változó fogalom, és hogy tulajdonképpen a fogyatékosággal élő személyek és az attitűdbeli, illetve a környezeti akadályok kölcsönhatásának következménye az, ami a társadalomban való teljes értékű részvételben gátolja az érintetteket. Így a fogyatékoság az adott személy és az őt körülvevő társadalmi és fizikai környezet közti dinamikus kölcsönhatás eredménye, ahol különös jelentőséggel bírnak a személy egyéb tulajdonságai, például a neme.

A WHO 2001-ben megjelent, *A funkcióképesség, a fogyatékoság és az egészség nemzetközi osztályozása* című kiadványa a következőképpen fogalmazott: „A fogyatékoság

³ CRENSHAW, 1989.

nem személyes tulajdonság, sokkal inkább állapotok bonyolult összessége, amelyek közül számosat a társadalmi környezet hoz létre.”⁴ Ebből is kitűnik, hogy a fogyatékoság nem csupán biológiailag vagy medikálisan, hanem társadalmilag is meghatározott állapot; mondhatni a fogyatékoság kevésbé az adott személy attribútuma, inkább a környezet alkalmazkodóképességének a hiányossága vagy kudarca. Maga a *fogyatékosággal élő személy* megnevezés a mai napig a legismertebb és legmegfelelőbbnek tartott kifejezés, habár ezt a jellemzett csoportok tagjai gyakorta bántónak és diszkriminatívnek tartják. Bár a kifejezés önmagában nem utal a társadalmi környezet jelentőségére, mégis jól illeszkedik a magyar nyelv hagyományaihoz, és a hangsúlyt a személyre, az emberre helyezi az állapot helyett.

A fogyatékoság hatalmi kérdés is. Könczei György szerint „a létrehozott, kialakított és módosított viszonyok ugyanis elsősorban hatalmi jellegűek, amely jelleg azonban nem csupán, s nem is főként a politika síkján jelenik meg, hanem a társadalom legkülönbözőbb szintjein és mélyrétegeiben”.⁵ Ez a hatalmi elem pedig világosan látható, amikor megvizsgáljuk a fogyatékosággal élő személyek akadálymentes részvételét az oktatásban vagy a foglalkoztatásban, a hozzáférésüket a megfelelő színvonalú egészségügyi és szociális szolgáltatásokhoz, a lehető legszélesebb értelemben vett társadalmi inklúziójuk megvalósulását és a társadalmi részvételre való egyenlő esélyeiket, vagyis inkább mindezek hiányosságait és diszfunkciót.

A témában zajló kutatások – amelyek tárgya a fogyatékoság mint komplex társadalmi jelenség és/vagy hatalmi kérdés –, tulajdonképpen az emberi létezés legalapvetőbb aspektusát kutatják: a testek és elmék végtelen változatosságát.⁶ A társadalomtudósok, különösen a szociológusok már a múlt században is különböző módszerekkel kutatták a fogyatékosággal kapcsolatos jelenségeket. Az 1960-as évektől kezdődően olyan kutatások szerveződtek, amelyek vizsgálták például a szakemberek szerepét, a fogyatékoság és szegénység kapcsolatát és a stigmák jelentését.⁷ Az 1970-es évektől a társadalmi mozgalmak egyre eredményesebben hívták fel a figyelmet a fogyatékosággal élő személyek helyzetére, és egyre hatékonyabbnak bizonyultak a csoport társadalmi integrációja érdekében tett erőfeszítések. A fogyatékosággal élő embereknek azonban napjainkban is meg kell küzdeniük az állapotukból adódó stigmával, és a stigma viselésének következtében létrejövő szociális státusszal összefüggő megkülönböztetésekkel, amely az életük minden szakaszát és területét áthatja.

Erving Goffman 1963-ban egy olyan élethelyzet jellemzésére alkalmazta a stigma kifejezést (görög eredetű kifejezés, eredeti jelentése jel, jegy, bélyeg, ismertetőjegy), amely többségében nem kívánatos, ahogy fogalmazott, „*diszkreditáló*”.⁸ Goffman egy olyan sajátos viszonyt ír le ezáltal, amely egy jellemvonás és egy sztereotípiá között áll fenn, egy olyan állapotot, amely a normalitás ellentétpárjaként is definiálható. A goffmani értelemben vett stigmának alapvetően három típusát különböztetjük meg: 1) testi fogyatékoságot, fizikai „torzulásokat”; 2) az egyéni jellem szégyenfoltjait, gyengeségeit; 3) valamint a faji, nemzeti és vallási hovatartozási,

⁴ WHO, 2004. 20.

⁵ KÖNCZEI, 2002a. 24.

⁶ DAVIS, 2013.

⁷ BARNES, 2009.

⁸ GOFFMAN, 1998.

ügynevezett „törzsi” stigmákat. Míg Goffman kifejezetten a testi fogyatékos-sággal élő emberek stigmáiról értekezik, Könczei kiegészíti ezt a szellemi/mentális, valamint az érzékszervi fogyatékos-sággal és egyéb állapotokkal, hiszen nem csak a jól látható fogyatékos-sággal rendelkezők válhatnak stigmatizálttá.⁹ Erre egyébként maga Goffman is utal implicit módon, a stigmatizáltak második csoportjának körülírásával. A fogyatékos-sággal élő személyek mint stigmatizált egyének a többségi társadalomtól eltérő megítélésben és bánásmódban részesülhetnek, ez pedig a legtöbb esetben diszkriminációt, kirekesztést, akadályoztatást, egyenlőtlen elbánást és korlátozott társadalmi hozzáférést eredményez például az oktatáshoz, a munkaerőpiachoz vagy a különböző szolgáltatásokhoz. A stigma, a megjelöltség, a címkézés gyakorlatán keresztül kapcsolódik az előítéletes magatartáshoz, a stigmával megjelölt emberekkel szembeni előítéletek pedig viszonylag egyszerűen alakulnak ki és termelődnek újra. A történelem során a különböző korokban, az eltérő kultúrák változatos módokon viszonyultak a fogyatékos-sággal élő emberekhez: hol megtagadták és elvették tőlük az élethez való jogot, átokként vagy büntetésként tekintettek az állapotra, hol pedig pozitív, különleges vagy akár mágikus képességekkel ruházták fel ezeket a személyeket.¹⁰ Napjainkban jellemzően a fogyatékos-sággal élő személyek olyan előítéletekkel szembesülnek, amelyek gyerekesnek, haszontalannak, gyengének, munkaképtelennek, tehernek, az önálló, szabad életre és döntéshozatalra képtelennek bélyegzik őket. Gordon W. Allport alapvetően az előítéletes magatartás két fő típusát mutatja be: az etnikai és a vallási csoportokkal kapcsolatos előítéleteket.¹¹ Legfontosabb megállapítása ugyanakkor a fogyatékos-sággal élő emberekkel szembeni előítéletekre éppúgy érvényes: ilyenformán az előítélet vagy megmarad az érzések, érzelmek szintjén, vagy kifejezésre jut a cselekvés által.

A hátrányos megkülönböztetésnek vagy diszkriminációnak mára könyvtárnyi szakirodalma gyűlt össze és valamennyiben közös, hogy a diszkriminációt három kulcsfeltétel mentén határozzák meg, mégpedig: 1) a különbségtétel ésszerűtlen és nem indokolható; 2) negatív hatással van az érintettre; 3) ez a negatív hatás a különbségtételből ered. A mindennapi életben a diszkrimináció bármely formája jellemzően stigmatizáló és előítéletes. A stigma mértékét, az adott személlyel vagy csoporttal kapcsolatos előítéleteket, valamint a cselekvésben manifesztálódó diszkrimináció formáját, súlyosságát és gyakoriságát befolyásolhatja a fogyatékos-ság típusa, az adott állapot áthatóságának mértéke, de akár a személy neme is. Úgy tűnik, az intellektuális képességzavarral élő személyeket negatívabban érinti a stigmatizálás, mint a fizikai akadályozottsággal élő populációt, továbbá a nőket és lányokat súlyosabban érinti, mint a férfiakat.¹² A fogyatékos-sággal élő emberek csoportja, bár jól körülírható, rendkívül diverz, hiszen a fogyatékos-ság jelen van a társadalom minden rétegében, kereszteződik etnikumokkal, vallásokkal, genderidentitásokkal, szexuális irányultságokkal, eltérő szocioökonómiai osztályokkal.

⁹ KÖNCZEI, 2002a.

¹⁰ KÖNCZEI, 2002b.

¹¹ ALLPORT, 1999.

¹² BOND, 2017.

Fogyatékoság és társadalmi nem

Mindezen kontextusokat figyelembe véve Dan Goodley kitágítja a fogyatékoság fogalmát a feminizmus elmélete segítségével, és olyan érzékeny témákat von vizsgálat alá, amelyek korábban kívül estek a fogyatékoságkutatások főáramán. Olyan kérdéseket fogalmaz meg, mint például, hogy mit jelent az ember a 21. században, vagy hogy milyen napjaink ideáltipikus, ép, autonóm állampolgára.¹³ Haney alapján Magyarországon is látjuk, hogy még a jólét határainak újrarajzolása is hatással volt az idők során a nemek közötti kapcsolatokra, és meghatározta a nők és férfiak „megfelelő” tulajdonságait és felelősségeit.¹⁴

Azok a narratívák, amelyek a fogyatékoságot a normalitás ellentétpárjaként fogják fel és negatív társadalmi helyzetként határozzák meg, táplálják a fogyatékosággal élő személyekkel szembeni diszkriminációt. A normalitás kereteinek tágítása önmagában nem elegendő, hiszen a cél nem az, hogy a fogyatékoság is beférjen ebbe a szűkös koncepcióba, hanem az, hogy megkérdőjelezésre kerüljenek a konvencionális normák és a hegemonia. Hernádi szerint „az egyetlen lehetőség arra, hogy a fogyatékoságot is az emberi létezés legitim és értékes módjaként láttassuk, ha az adottnak vett normalitás fogalmát kérdőjelezzük meg”.¹⁵ Az épségről és fogyatékoságról való gondolkodás és az ezekről alkotott elméletek jelentősége pedig végső soron abban áll, hogy ezek az emancipáció és a kirekesztés elleni küzdelem eszközei.

Bár kétségtelen, hogy nem minden ember éli meg a fogyatékoság kirekesztő társadalmi élményét vagy a szexizmus elnyomását, azonban mindenki szembesül a normalitás, épségizmus (*ableism*)¹⁶ szorításával. Ez az épségizmus hozza létre a későmodern társadalom ideáltipikus állampolgárát, aki képes termelni és fogyasztani, eleget tesz a normalitássá emelt éptestű, fehér, heteronormatív férfiközpontúságnak. Ettől merőben eltérnek a fogyatékosággal élő nők, akik Braidotti szavait idézve többszörösen összetett, differenciált, sokarcú entitásnak számítanak.¹⁷ Nőiségük azonban mondhatni tünékeny, ahogy Hernádi fogalmaz:

„A testükkel kétféleképpen is megjelölt emberek, a fogyatékosággal élő nők leértékelődnek a szubjektummá válás folyamatában azzal, hogy pusztán alárendelt, deviáns, szabálytalan, kirekesztett testként képzelik el őket. Társadalmi láthatatlanságuk abból az előfeltételezésből indul ki, hogy testük aszexualis és nőietlen. Az a kulturális elvárás fogalmazódik meg velük szemben, hogy nőiségüket el kell takarniuk, hiszen nem teljes értékűek, nem nők, egyszerűen csak fogyatékosok. Így különös módon válnak egyszerre láthatatlanná és a többségi társadalom által egyszerre sztereotipikusan észleltté.”¹⁸

¹³ GOODLEY, 2014.

¹⁴ HANEY, 2002.

¹⁵ HERNÁDI, 2016. 116.

¹⁶ Az *ableism* jelentése *épségizmus, épségterror, kötelező épségelvárás.* (HERNÁDI, 2014.)

¹⁷ BRAIDOTTI, 2007.

¹⁸ HERNÁDI, 2009. 90.

A fogyatékossgal élő személyek helyzete Magyarországon

Magyarországon a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 2011-es adatai alapján a teljes népesség 6,2%-a él valamilyen fogyatékossgal, és a 490,578 fő több mint fele, azaz 260,031 fő nő.¹⁹ A fogyatékossgal élő személyek és a többségi népesség korstruktúrája eltérő, a fogyatékossgal élő személyek körében alacsonyabb a gyerekek aránya, míg az idősebb korosztály felülreprezentált. Nemi különbségeket is látunk: a fogyatékossgal élő férfiak ötöde, a nők kicsivel kisebb aránya születésétől kezdve él fogyatékossgal, azonban a kor előrehaladtával ez az arány megfordul: a fogyatékossgal élő nők negyede 60 éves kora után vált fogyatékossgal élővé, míg ugyanez a férfiak 15%-ára igaz.²⁰ A 2016-os *Mikrocenzus* szerint a fogyatékossgal élő személyek száma 80 ezer fővel csökkent 2011-hez képest, így arányuk a teljes populáció 4,3%-át teszi ki.²¹ A fogyatékossgal élő személyek nemi megoszlásában nem történt változás, a nők aránya továbbra is 53%, akárcsak a teljes népességben. Az elmúlt évtizedben csökkent a magát fogyatékossgal élőnek valló népesség, és ez a csökkenés főleg a 60 évnél fiatalabbak között jelentős.²² Ugyancsak jelentősnek mondható az egyes csoportok, elsősorban az értelmileg akadályozottak és autizmussal élő népesség viszonylagos növekedése. A mindennapi tevékenységben és társadalmi részvételben súlyosan korlátozott fogyatékossgal élő személyek száma 150–270 ezer közöttire tehető, rájuk pedig különös figyelmet szükséges fordítani.²³

A fogyatékossgal élő személyeket a magyar társadalom egyik leghátrányosabb helyzetű társadalmi csoportjának tekintjük. Az érintettek számos nehézséggel küzdenek, melyek jelentősen befolyásolják a mindennapi életüket és a társadalmi normákhoz való igazodást. A fogyatékossgal élő személyek az egyik legnagyobb kisebbséget alkotják, és az e csoportba tartozók – az idős emberek után – az állami szolgáltatások legnagyobb létszámú felhasználóinak számíthatnak.²⁴

Kozma és szerzőtársainak kutatása alapján az iskolázottságra, egészségi állapotra és gazdasági aktivitásra vonatkozó adatokból kevés jelentős változás rajzolódik ki az évek során. Az ENSZ Egyezmény hazai ratifikálása és az ehhez kapcsolódó jelentős forrásokat felhasználó programok hatása nem látható, nem érhető tetten. Annak ellenére, hogy a nemzetközi irányvonal mentén történtek előremutató hazai lépések, ezek megrekedtek a jogalkotás szintjén, és érdemben nem javították a fogyatékossgal élő személyek társadalmi helyzetét, nem mozdították elő egyenlőtlenségeik csökkenését. Ezen túl a fogyatékossgalpolitika teljes mértékben nélkülözi az interszekcionális nézőpontot, érzéketlen a fogyatékossgal élő nők sajátos tapasztalataira és kedvezőtlen társadalmi helyzetére.

¹⁹ KSH, 2011a; KSH, 2011b.

²⁰ *Népszámlálás*, 2015.

²¹ A fogyatékossgal élő személyek népességen belüli arányának változásáról a később hivatkozott Kozma–Petri–Bernát szerzőhármas ír részletesen. Szerintük a fogyatékossgal élő személyek arányának csökkenése a természetes fogyás mellett több módszertani, társadalmi és demográfiai tényezőre is visszavezethető.

²² Jelentős nehézségekbe ütközik a fogyatékossgal élő emberek csoportjának statisztikai vizsgálata, ugyanis az adatok jellemzően önbesorolás vagy önbevallás alapján kerülnek felvételre.

²³ KOZMA–PETRI–BERNÁT, 2020.

²⁴ LAKI, 2013.

A fogyatékossgal élő személyek közötti nemi különbségek

A fogyatékossgal élő nők és férfiak helyzetét bármilyen szempontrendszer alapján vetjük is össze, megállapítható, hogy az eleve adott biológiai és pszichológiai eltérések mellett olyan nemi különbségek ismerhetők fel, melyek a társadalom patriarchális berendezkedésében gyökereznek és logikusan nem magyarázhatóak.²⁵ Balogh, Keveházi, Lord és munkatársainak kutatásai nyomán tudjuk, hogy a fogyatékossgal élő nők speciális hátrányai megjelennek az életük minden területén és szakaszában.²⁶

Gyermekkortól kezdődően a fogyatékossgal élő lányokat kevésbé készítik fel az önállóságra a fiúkhoz képest, ugyanis a fogyatékossgal élő gyermeket nevelők gondolkodása is gyakran nemi sztereotípiákkal terhelt. Kálmán szavaiival „a túlféltés ép, problémamentes lányok esetében is sokkal gyakoribb, mint a fiúgyermekeknél, fogyatékossgal felnövő lányoknál pedig kifejezetten hangsúlyossá válik [...] maguk veszik körül a lányukat, mintha önmagukkal szeretnék pótolni a barátnővel való víháncolást, a flörtölési próbálkozásokat a fiúkkal, a soha nem lesz férjet és gyermeket.”²⁷ Ehhez kapcsolódóan, a fogyatékossgal élő nők gyermekvállalása gyakran akadályoztatott, sőt jellemzően a szexuális edukációjuk sem valósul meg olyan formában, ahogy a nem fogyatékossgal élő lányok felkészítése és informálása. Szintén Kálmán úgy magyarázza ezt a jelenséget, hogy: „Amikor egy család lánygyermeket nevel, kimondottan és rejtetten, közvetlenül és példák útján, számtalan módon felkészíti a női szerepre. [...] Sérült lánygyermek esetében azonban, akinek a szülők megítélése szerint úgy sincs esélye a gyermekszülésre, a helyzet gyökeresen más. [...] Egyrészt féltik, hogy a terhesség és az anyaság fizikai terhei veszélybe sodornák, meghaladnák erőit, másrészt minnek is beszélneek egy koldusnak egy számára amúgy is elérhetetlen, kincsekkel teli világról.”²⁸ Mindeközben azonban a KSH²⁹ adatai alapján 2011-ben a 100 nőre jutó élve született gyermekek száma a 15 éves és annál idősebb fogyatékossgal élő nők esetén 166, tehát a fogyatékossgal élő nők gyakran édesanyák.³⁰ A rendelkezésünkre álló források alapján azonban a gyermekneveléshez kapcsolódó jogaik is korlátozottak, válás esetén a gyermek felügyeleti joga tekintetében gyakran diszkrimináció éri őket. A politikai döntéshozatalban való aktív és tartós jelenlétük tulajdonképpen nem valósul meg, de diszkriminációjuk szembetűnő a közszolgáltatásokhoz való hozzáférésben, oktatásban, pályaválasztásban és foglalkoztatásban egyaránt. A szegénységnek való kitettségük nagyobb, mint hasonló állapotban lévő férfiaké vagy nem fogyatékossgal élő nőtársaiké. Sajátos akadályokba ütköznek az egészségügyi szolgáltatáshoz való hozzáférés területén, küzdeniük kell például azért, hogy részt vehessenek az egészségügyi ellátásuk kapcsán hozott döntésekben. De korlátozott a rehabilitációs szolgáltatásokhoz való hozzáférésük

²⁵ KÁLMÁN, 2002.

²⁶ BALOGH, 2016; KEVEHÁZI, 2016; LORD, 2016.

²⁷ KÁLMÁN, 2002. 433.

²⁸ KÁLMÁN, 2002. 436.

²⁹ KSH, 2011c.

³⁰ A hivatkozott statisztika szerint a 100 főre jutó élve született gyermekek száma a nagyothalló (184) és gyengénlátó (179) nők körében a legmagasabb és az autizmussal élő (28), illetve értelmileg akadályozott (40) nőknél a legalacsonyabb.

is, kevesebb eséllyel jutnak gyógyászati segédeszközökhöz és protéziseket nyújtó szolgáltatásokhoz. A prostitúció áldozatai között is felülreprezentáltak, és nem utolsó sorban különösen kiszolgáltatottak a nem alapú erőszak, illetve a szexuális visszaélések különböző formáival szemben.³¹

Az egymást keresztező egyenlőtlenségek rávilágítanak arra az eltérő valóságra, amellyel a nők és férfiak különböző csoportjai szembesülnek életük során. Az olyan attribútumok, mint a fogyatékoság, az életkor vagy az etnikum a társadalmi nemmel keresztezve különböző utakat alakít ki az emberek életében. A Nemek Közötti Egyenlőség Európai Intézete³² 2014 és 2019 között elérhető adataiból nyomon követhetőek a fogyatékosággal élő személyek csoportján belül a nemek közötti egyenlőség területén kirajzolódó trendek. Ezek közül jelen tanulmányban a jövedelemegyenlőtlenségek kerültek fókuszba, ezzel összefüggésben pedig az iskolai végzettség, a foglalkoztatottság, a jövedelem és a foglalkoztatási szegregáció képezi vizsgálat tárgyát.

A *Mikrocenzus* adatai alapján a fogyatékosággal élő személyek összességében kevésbé iskolázottak, mint a népesség másik része, 12%-uk nem fejezte be az általános iskolát, mindössze 38%-uk szerzett középfokú és 12%-uk felsőfokú végzettséget, szemben a magyarországi népesség 45, illetve 17%-ával.

Az EIGE 2014 és 2019 közötti adatait összevetve (1. sz. ábra)³³ látható, hogy a fogyatékosággal élő személyek felsőfokú végzettségének aránya tekintetében jelen lévő nemi különbségek eltűnni látszanak. 2014-ben a fogyatékosággal élő férfiak 12%-a és a fogyatékosággal élő nők 9,7%-a rendelkezett felsőfokú végzettséggel, majd ez az arány folyamatosan, lassú ütemben emelkedett, mígnem 2019-re mindkét csoport esetén elérte a 14%-ot.

A nem fogyatékosággal élő népességet tekintve összességében magasabb a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya és markánsabb a nők és férfiak közötti különbség is. A KSH adataiból is látható, hogy a nők iskolai végzettségi színvonala folyamatosan, a férfiakét is meghaladó mértékben emelkedett. 2005-ben a 25 éves vagy idősebb nők 14,3%-a rendelkezett diplomával, ez az arány 2011-ben a nőknél 19,7%-ra, a férfiak esetén pedig 18,2%-ra változott. Az 1. számú ábrán nyomon követhető, hogy 2014-ben a nők 25,6%-a rendelkezett felsőfokú végzettséggel, 2019-re pedig már 27%-uk, míg a férfiak csoportjában mért arány ugyanebben az évben 22% volt.

Bár mind a fogyatékosággal élő nők, mind pedig a nem fogyatékosággal élő nők egyre képzetebbek, ez egyelőre korántsem látszik meg a foglalkoztatottsági adatokon. A 2011-es Népszámlálás alapján a fogyatékosággal élő nők mindössze 13,5%-a gazdaságilag aktív és csupán 11%-a foglalkoztatott.

³¹ KEVEHÁZI, 2016.

³² A Nemek Közötti Egyenlőség Európai Intézete (European Institute for Gender Equality, EIGE) az Európai Unió egyik szakosodott ügynöksége, amelynek feladata, hogy elősegítse a nemek közötti egyenlőség térnyerését. A szervezet egyik legfontosabb szolgáltatása a nemek közötti egyenlőség területén rendelkezésre álló mérőszámok elérhetővé tétele.

³³ Minden jelen tanulmányban megjelenő ábra saját szerkesztésű és minden esetben megjelölésre került, hogy milyen adatokon alapul és milyen időintervallumot ír le.

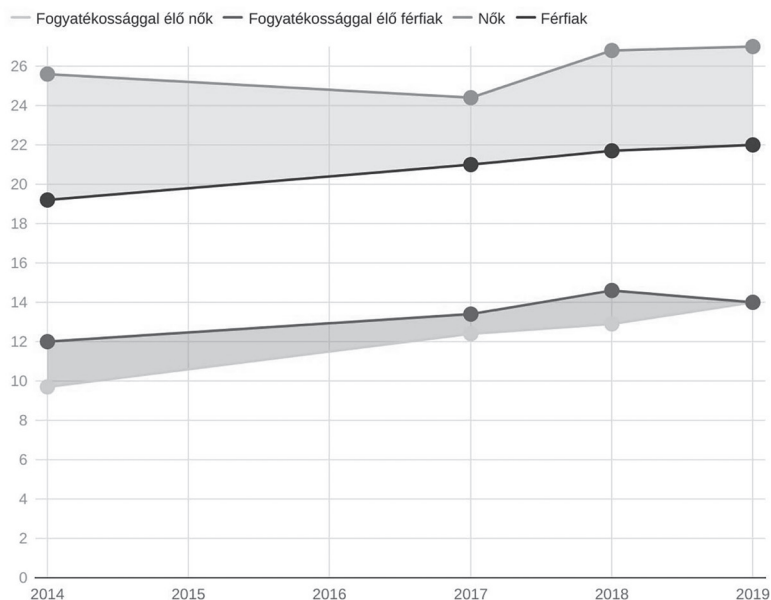

Chart: M.B. • Source: EIGE's calculation with microdata, EU SILC, 2014-2019

1. sz. ábra. Felsőfokú végzettséggel rendelkező nők és férfiak, valamint fogyatékossgal élő nők és férfiak aránya (%)

A teljes munkaidővel egyenértékű foglalkoztatási ráta (*full-time equivalent employment rate*)³⁴ viszonylatában is jól elkülönül a fogyatékossgal élő személyek csoportja és a nem fogyatékossgal élő népesség (2. sz. ábra). 2014-ben a fogyatékossgal élő nők 14,2%-a, míg a férfiak 19,6%-a volt teljes munkaidővel megegyező mértékben foglalkoztatva. 2017-ben és 2018-ban mindkét csoport esetén növekedés látható, ami 2019-re a fogyatékossgal élő nők esetén 19%-ra, míg a fogyatékossgal élő férfiak esetén 27%-ra emelkedett. Azonban nemcsak a foglalkoztatási arányok nőttek, hanem a fogyatékossgal élő nők és férfiak közötti különbség is.

Bár a nők egyre iskolázottabbak és nő a foglalkoztatási arányuk, a bérkülönbségek számottevőek. A fogyatékossgal élő személyek vásárlóerő-egységben³⁵ mért havi átlagjövedelme 2014 és 2017 között növekedett, 2018-ban visszaesést mutatott, majd 2019-re ismét növekedett (3. sz. ábra). 2018-ban hasonló visszaesés mutatkozott a nem fogyatékossgal élő nők havi átlagjövedelmében, a férfiak esetében mért adatok azonban 2017 után még erőteljesebb növekedést mutattak. 2019-ben a fogyatékossgal élő nők vásárlóerő-egységben kifejezett havi átlagjövedelme (904 PPS) alacsonyabb, mint a fogyatékossgal élő férfiaké (935 PPS), hasonlóan

³⁴ Az FTE egy olyan mértékegység, amely a foglalkoztatottakat méri úgy, hogy összehasonlíthatóvá teszi őket, még akkor is, ha eltérő számú órát dolgoznak hetente. Az egység egy alkalmazott átlagos ledolgozott óráinak számát a teljes munkaidőben foglalkoztatott munkavállaló átlagos munkaóráihoz viszonyítja. Például egy heti 20 órában foglalkoztatott részmunkaidős munkavállaló, ahol a teljes munkaidő 40 órából áll, 0,5 FTE-nek számít.

³⁵ A számításhoz használt adatokat PPS-ben, azaz egy közös pénznemben fejezik ki, amely kiküszöböli az országok árszintjében lévő különbségeket.

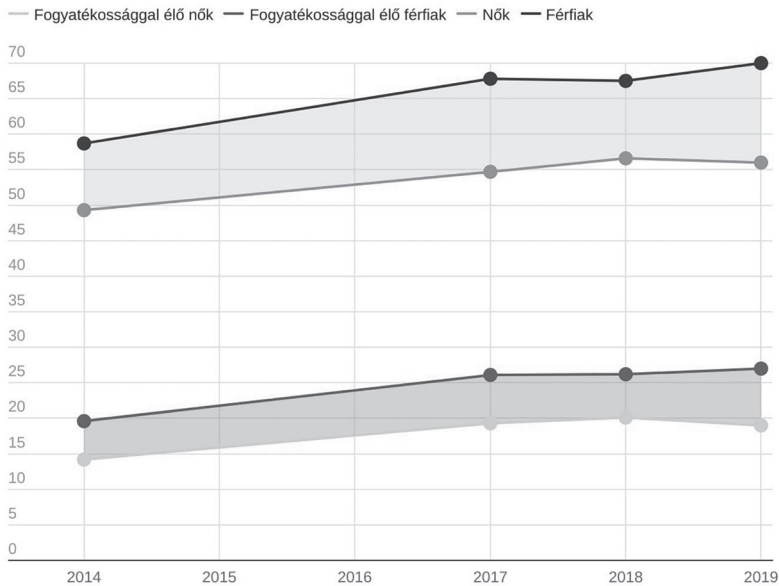

Chart: M.B. • Source: EIGE's calculation with microdata, EU SILC, 2014-2019

2. sz. ábra. Teljes munkaidővel egyenértékű foglalkoztatási ráta (*full-time equivalent employment rate*) a nők és férfiak, valamint a fogyatékossgal élő nők és férfiak tekintetében (%)

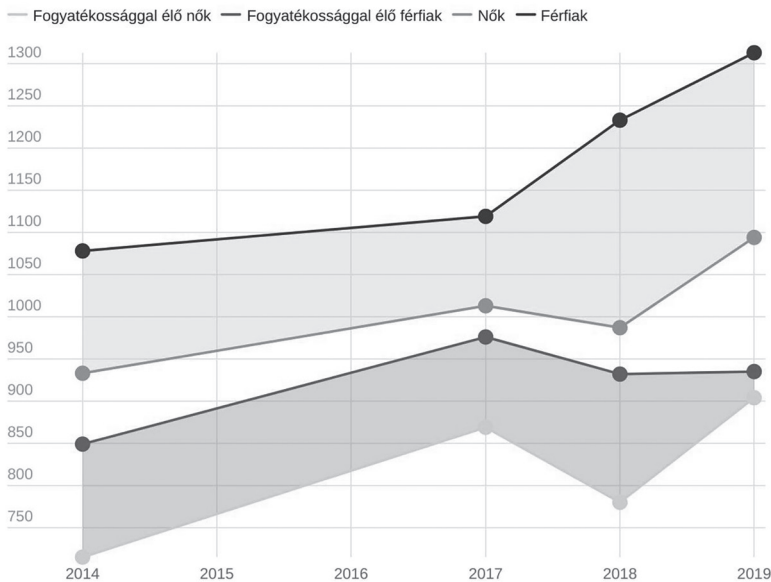

Chart: M.B. • Source: EIGE's calculation with microdata, EU SILC, 2014-2019

3. sz. ábra. Havi átlagjövedelem (*mean monthly earnings*) a nők és férfiak, valamint a fogyatékossgal élő nők és férfiak viszonylatában, vásárlóerő-egységben (PPS)

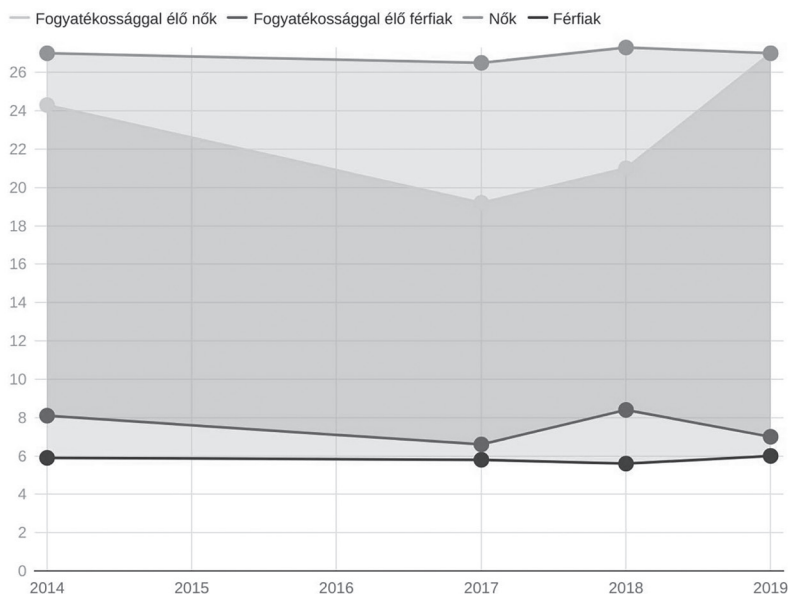

Chart: M.B. • Source: EIGE's calculation with microdata, EU SILC, 2014-2019

4. sz. ábra. Az oktatásban, az egészségügyben és a szociális szférában foglalkoztatottak aránya a nők és férfiak, valamint a fogyatékossgal élő nők és férfiak csoportját tekintve (%)

a többségi populációban a nők átlagjövedelme (1094 PPS) alacsonyabb a férfiakénál (1313 PPS).

A bérkülönbségek legnagyobb részét a nemek közötti foglalkozási, iparági és szektorok szerinti szegregáció magyarázza.³⁶ A nők és férfiak eltérő szakmákba tömörülése, azaz a foglalkoztatási szegregáció, egyre inkább jellemző a munkaerőpiacon. A 4. számú ábrán jól látható, hogy a nők rendkívül felülreprezentáltak az oktatásban, az egészségügyben és a szociális területen foglalkoztatottak között. 2014-ben a nők 27%-a és a fogyatékossgal élő nők 24,3%-a is ezen a területen dolgozott. A fogyatékossgal élő nők esetében ez a tendencia csökkent 2017-re, majd növekedett, és 2019-re el is tűnt a különbség a fogyatékossgal élő és nem fogyatékossgal élő nők között. Ehhez képest összességében a férfiak aránya nagyon alacsony a megnevezett területen foglalkoztatottak között. 2019-ben a férfiak 6%-a és a fogyatékossgal élő férfiak 7%-a dolgozott az oktatásban, az egészségügyben vagy a szociális szférában. Figyelemre méltó, hogy a fogyatékossgal élő férfiak, ha kevéssel is, de tendenciaszerűen nagyobb arányban vesznek részt a megnevezett területek működtetésében.

Összességében tehát a nők felülreprezentáltak az alacsony jövedelmet és társadalmi elismertséget biztosító ágazatokban, egyúttal korlátozott mobilitással rendelkeznek. Az uniós nemi esélyegyenlőségi stratégiáról szóló jelentés tanúsága szerint az úgynevezett „elnőiesedett” ágazatokban, például a gondozásban, az egészségügyben és a kiskereskedelemben a nemek közötti bér- és nyugdíjszakadék

³⁶ SZABÓ-MORVAI, 2018.

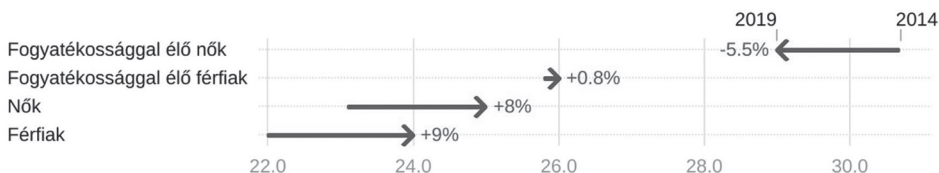

Chart: M.B. • Source: EUROSTAT's and EIGE's calculation with microdata, EU SILC, 2014-2019

5. sz. ábra. A jövedelmi ötödök (S20/S80) aránya a nők és férfiak, valamint a fogyatékossgal élő nők és férfiak tekintetében (%)

jelentős, és a munkakörülmények is kedvezőtlenek a nők számára.³⁷ Ami a fogyatékossgal élő nőket illeti, a munkaerőpiaci integrációjukat a fogyatékossgal élő személyekkel- és a nőkkel szembeni előítéletek egyszerre nehezítik.

A 2014 és 2019 közötti jövedelemelosztást figyelembe véve eltérő mintázat látható a fogyatékossgal élő nők és minden más vizsgált társadalmi csoport tekintetében. A jövedelmi ötödök aránya (más néven S80/S20 arány)³⁸ a jövedelemelosztás egyenlőtlenségének mérőszáma, mely az ekvivalens jövedelmek eloszlásában a felső 20% és az alsó 20% jövedelemátlagának hányadosa. A többségi populációban 2014 és 2019 között enyhe növekedést látunk a jövedelemelosztásban, ami a nők esetén 23,1%-ról 25%-ra nőtt, míg a férfiak esetén 22%-ról 24%-ra emelkedett. Hasonló tendenciát látunk a fogyatékossgal élő férfiak kapcsán, esetükben ugyanis ez az arányszám 2014-ben 25,8%, 2019-ben pedig 26% volt. Ettől eltérő mintázatot mutat a fogyatékossgal élő nők csoportjának a vizsgálata, akiknél 2014 és 2019 között enyhe csökkenés látható a jövedelemelosztásban, melynek aránya 30,7%-ról 27,8%-ra, 27,1%-ra, 2019-re pedig 29%-ra módosult (5. sz. ábra). Bár a vizsgált 6 éves időintervallumban csökkent a fogyatékossgal élő nők csoportján belül a felső és alsó 20% jövedelemátlagának hányadosa, vagyis egyenlőbbek lettek a fogyatékossgal élő nők jövedelmei, ezek még mindig számottevően elmaradnak a többi társadalmi csoport helyzetétől.

Az Európai Bizottság által 2021 márciusában elfogadott, a 2021–2030-as évekre szóló Fogyatékossgügyi Stratégia megállapította, hogy a fogyatékossgal élő személyek szegénységben való érintettsége jelentősen magasabb a többségi népességhez viszonyítva. Míg az EU-ban a fogyatékossgal élő emberek 28,4%-át sújtja szegénység és társadalmi kirekesztés, addig a nem fogyatékossgal élő lakosság körében ez 18,4%-ot érint.³⁹

Ebben a tekintetben Magyarországon is látni nemi különbségeket, 2014 és 2018 között a fogyatékossgal élő nők szegénységi kockázata csökkenő tendenciát mutatott, a rendkívül magas 78,6%-ról 72,6%-ra mozdult el, ahol találkozott is a fogyatékossgal élő férfiakra vonatkozó arányszámmal. 2019-ben a fogyatékossgal élő férfiak szegénységi kockázata a korábbi évhez képest változatlan maradt, míg a nők helyzete 73,9%-ra romlott (6. sz. ábra).

³⁷ Európai Parlament, 2019.

³⁸ A számítás képlete: $1/S80/S20$ jövedelmi ötöd aránya * 100.

³⁹ Európai Bizottság, 2021.

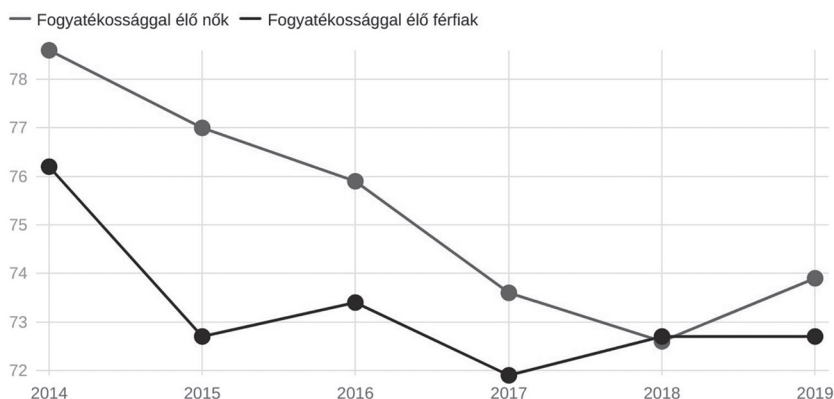

Chart: M.B. • Source: EUROSTAT 2014-2019

6. sz. ábra. A szegénység kockázata a fogyatékossgal élő nők és férfiak korában, a szociális transzferek igénybevétele előtt (%)

A szegénységnek való kitettség azonban egészen más képet mutat, ha a szociális transzferek igénybevétele után vizsgáljuk meg a fogyatékossgal élő személyek csoportját (7. sz. ábra). Ebben az esetben a fogyatékossgal élő férfiak szegénységnek való kitettsége magasabb, bár a kép nem egységes, hiszen 2017 és 2019 között figyelemmel kísérhetjük a fogyatékossgal élő nőkre és férfiakra vonatkozó adatok egymáshoz közeledését.

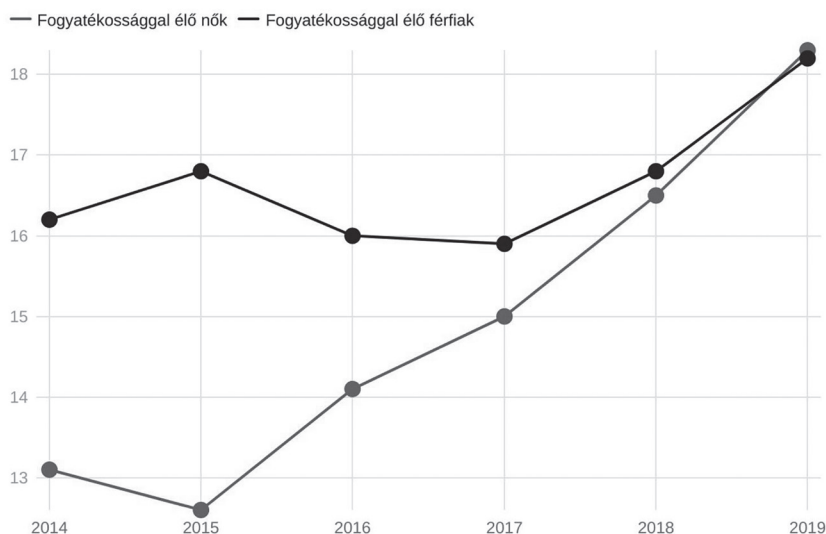

Chart: M.B. • Source: EUROSTAT 2014-2019

7. sz. ábra. A szegénység kockázata a fogyatékossgal élő nők és férfiak körében, a szociális transzferek igénybevétele után (%)

Ez a mintázat vélhetően azzal magyarázható, hogy a fogyatékossgal élő nők sikeresebben jutnak hozzá a különböző szociális transzferekhez, mint a férfiak. Ugyanakkor ez megerősíti annak a jelentőségét, hogy célzott intézkedésekre, támogatásokra és programokra van szükség a különösen sérülékeny, marginalizált társadalmi csoportok, köztük a fogyatékossgal élő személyek, és ezen csoporton belül is többszörösen hátrányos helyzetű fogyatékossgal élő nők társadalmi inklúziójának támogatására.

Az Európa 2020 stratégia a szegénység visszaszorítására összpontosít, de a szegénység kockázatának csökkentésével kapcsolatos kihívás összekapcsolódik az egyenlőtlenségről folytatott vitával, hiszen a szegénység csökkenése egyben a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkenését jelenti.⁴⁰

Összegzés

Ez a tanulmány a fogyatékossgal élő személyek hazai társadalmi helyzetét vette górcső alá, az interszekcionalitás paradigmáján keresztül, arra a kérdésre keresve a választ, hogy miként alakul a fogyatékossgal élő nők helyzete. A bemutatott hazai és nemzetközi szakirodalom, valamint a Nemek Közötti Egyenlőség Európai Intézetének 2014 és 2019 közötti statisztikai egyértelműen megmutatták, hogy a fogyatékossgal élő nők helyzete kedvezőtlenebb a fogyatékossgal élő férfiakéhoz képest, ilyenformán szükség van a fogyatékossgal élő személyek csoportján belüli nemi különbségekre érzékeny, az interszekcionalitást mint módszertani keretrendszer alkalmazó specifikus és célzott szakpolitikák megfogalmazására és beavatkozások tervezésére.

Laki Ildikó rámutat arra, hogy az EU polgárainak 97%-a vélekedik úgy, hogy többet kell tenni a fogyatékossgal élő emberek integrációjának megvalósulásáért, így a fogyatékossgügy, közösségi, társadalmi ügynek tekinthető, melyben az érintettek is aktív szereplők.⁴¹ Összességében tehát az egyenlőtlenségek felszámolására alapvető társadalmi igény mutatkozik. Anthony B. Atkinson interpretációjában az egyenlőtlenségeknek gazdasági és politikai következményei is vannak, melyek miatt a társadalom elkötelezett az eltérő helyzetű csoportok helyzetének egymáshoz közelítése érdekében.⁴² Ez Balogh Lídia megfogalmazásában úgy jelenik meg, hogy a marginalizált csoportokra, köztük a fogyatékossgal élő személyekre mint kihasználatlan társadalmi erőforrásra is lehet tekinteni: ha megfelelő támogatást kapnak, olyan fontos és hasznos társadalmi szerepek betöltésére válhatnak, amelyek korábban nem voltak elérhetőek számukra, ezáltal pozitív társadalmi folyamatok katalizátorai lehetnek.⁴³

A „kihasználatlan erőforrás” (*untapped resource*) fogalma a fogyatékossgal élő személyek vonatkozásában kizárólag munkaerőpiaci összefüggésben jelenik meg, olyan irodalmakban, amelyek a munkáltatók szempontjából ragadják meg

⁴⁰ Európai Bizottság, 2010.

⁴¹ LAKI, 2013.

⁴² ATKINSON, 2017.

⁴³ BALOGH, 2016.

a fogyatékossgal élő embereket. Ezt a megközelítést sokan kritizálják, arra hivatkozva, hogy amennyiben kizárólag gazdasági szempontból tekintünk az emberekre, akkor a globális kapitalizmus újratermelési eszközeiként látjuk őket.⁴⁴ Valójában nincs szükség arra, hogy a társadalmi hasznosság nézőpontjából tekintsünk a fogyatékossgal élő nőkre, mert ők egyszerűen az emberként létezés okán, az emberi méltóságra alapozva jogosultak az egyenlő bánásmódra, a diszkriminációmentes életre és a társadalmi esélyek kiegyenlítésére. Hangsúlyozhatjuk a fogyatékossgal élő személyek gazdasági integrációjának fontosságát, ugyanakkor óvatosan kell kezelnünk a „társadalmi hasznosság” gondolatát, ez ugyanis mondhatni, „kétélű fegyver”: implicite tartalmazza az ellenkezőjét, a „társadalmilag haszontalan” fogalmát, amely az „érdemesség” alapú gondolkodás és a hozzá kapcsolódó politikák hallgatolagos előfeltevése.

Atkinson szerint van egy belső oka is annak, hogy a társadalom törekszik az esélyek kiegyenlítésére: eszerint az emberek egy olyan világban szeretnének élni, ahol nem túl nagyok a szakadékok a különböző csoportok között. Ahhoz pedig, hogy a fogyatékossgal élő személyek valódi esélyekhez jussanak a társadalomban, szükség van a csoporttal kapcsolatos széleskörű ismeretanyagra, amely alapján célzott intézkedéseket és programokat lehet szervezni. Ezeknek a programoknak pedig kétségtávolú tekintettel kell lennie a nők és férfiak közötti különbségekre.

Felhasznált irodalom és rövidítések

Internetes források

EIGE

2014–2019 Gender Equality Index, EU SILC.
(<https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2020/country/HU> – Utolsó letöltés: 2022. május 10.)

KSH

2011a *A fogyatékossgal élő nők korcsoport és a fogyatékossgal típusa szerint.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2011.

(http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_fogyatekossag – Utolsó letöltés: 2022. május 10.)

2011b *A 15 éves és idősebb fogyatékossgal élők legmagasabb befejezett iskolai végzettség és a fogyatékossgal típusa szerint.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2011.

(http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_fogyatekossag – Utolsó letöltés: 2022. május 10.)

2011c *A 15 éves és annál idősebb fogyatékossgal élő nők az élve született gyermekek száma, a fogyatékossgal típusa és családi állapota szerint.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2011.

(https://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_fogyatekossag – Utolsó letöltés: 2022. június 22.)

⁴⁴ FEDERICI, 2010.

MIKROCENZUS

- 2016 *A fogyatékos és az egészségi ok miatt korlátozott népesség jellemzői.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2016.
(https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mikrocenzus2016/mikrocenzus_2016_8.pdf – Utolsó letöltés: 2022. május 10.)

Népszámlálás

- 2015 2011. évi népszámlálás. 17. A fogyatékossggal élők helyzete és szociális ellátásuk. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2015.

Európai Parlament

- 2019 *Az uniós nemi esélyegyenlőségi stratégiáról szóló jelentés, 2019/2169.*
(https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2020-0234_HU.html – Utolsó letöltés: 2022. június 20.)

Európai Bizottság

- 2010 *A Bizottság közleménye. Európa 2020. Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája.*
(https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_HU_ACT_part1_v1.pdf – Utolsó letöltés: 2022. június 21.)

Európai Bizottság

- 2021 *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. Stratégia a fogyatékossggal élő személyek jogainak érvényre juttatásáért (2021–2030).*
(<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=COM:2021:101:FIN#PP4Contents> – Utolsó letöltés: 2022. június 20.)

Szakirodalom

ALLPORT

- 1999 ALLPORT, Gordon W.: *Az előítélet.* Budapest, Osiris Kiadó, 1999.

ATKINSON

- 2017 ATKINSON, Anthony B.: *Inequality: what can be done?* Cambridge, MA, Harvard University Press, 2017.

BALOGH

- 2016 BALOGH Lídia: A Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség közpolitikai ajánlása a nőket érintő többszörös diszkrimináció és interszekcionális hátrányok elleni fellépés területén. In: *A Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség közpolitikai ajánlása.* Szerk.: JUHÁSZ Borbála. Budapest, Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség, 2016. 24–31.

BARNES

- 2009 BARNES, Colin: Egy évtized változásai: reflexiók az „emancipatív” fogyatékossggkutatásokra. *Fogyatékossgg és társadalom*, 1. (2009) 1. sz. 13–22.

BRAIDOTTI

2007 BRAIDOTTI, Rosi: *Egy nomád térképei*. Budapest, Balassi Kiadó, 2007.

BOND

2017 BOND: *Stigma, disability and development*. London, Society Building, 2017.

CRENSHAW

1989 CRENSHAW, Kimberlé: Demarginalizing the intersection of race and sex: a black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, (1989) 1. sz. 139–167.

DAVIS

2013 DAVIS, Lennard: *The Disability Studies Reader*. London, Routledge, 2013.

FEDERICI

2010 FEDERICI, Silvia: The reproduction of labour-power in the global economy, Marxist theory and the unfinished feminist revolution. *Caring labor: an archive*, (2010. október 25.)
(<https://caringlabor.wordpress.com/2010/10/25/silvia-federici-the-reproduction-of-labour-power-in-the-global-economy-marxist-theory-and-the-unfinished-feminist-revolution/> – Utolsó letöltés: 2022. szeptember 5.)

GOFFMAN

1998 GOFFMAN, Erving: Stigma és szociális identitás. In: *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Szerk.: ERŐS Ferenc. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 1998. 179–239.

GOODLEY

2014 GOODLEY, Dan: *Disability Studies. Theorising Disablism and Ableism*. London–New York, NY, Routledge, 2014.

HANEY

2002 HANEY, Lynne: Introduction: Conceptualizing the Welfare State. In: *Inventing the Needy: Gender and the Politics of Welfare in Hungary*. Berkeley, CA, University of California Press, 2002. 1–22.

HERNÁDI

2009 HERNÁDI Ilona: A fogyatékos női testről alkotott kép(zet)ek. *Fogyatékoság és társadalom*, 1. (2009) 1. sz. 87–92.

2016 HERNÁDI Ilona: A nyelvújító-újrairó Goodley. *Fogyatékoság és társadalom*, 3. (2016) 7. sz. 115–121.

KÁLMÁN

2002 KÁLMÁN Zsófia: A család, a nők, a fiatalok és a szexualitás kérdései. In: *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. Szerk.: KÁLMÁN Zsófia – KÖNCZEI György. Budapest, Osiris, 2002. 363–491.

KEVEHÁZI

- 2016 KEVEHÁZI Katalin: Fogyatékoságról gender-szemüvegen át. A Magyar Női Érdekvédelem Szövetség közpolitikai ajánlásai a fogyatékosokkal élő nők társadalmi esélyegyenlőségének előmozdításához. In: *A Magyar Női Érdekvédelem Szövetség közpolitikai ajánlásai*. Szerk.: JUHÁSZ Borbála. Budapest, Magyar Női Érdekvédelem Szövetség, 2016. 32–42.

KOZMA–PETRI–BERNÁT

- 2020 KOZMA Ágnes – PETRI Gábor – BERNÁT Anikó: Kiszolgáltatottság és stagnálás: fogyatékos emberek társadalmi helyzete a 2010-es években. In: *Társadalmi R riport 2020*. Szerk.: KOLOSI Tamás – SZELÉNYI Iván – TÓTH István György. Budapest, TÁRKI, 2020. 381–403.

KÖNCZEI

- 2002a KÖNCZEI György: A rehabilitáció és a fogyatékoság. Szociálpszichológiai és szociológiai összefüggések. In: *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. Szerk.: KÁLMÁN Zsófia – KÖNCZEI György. Budapest, Osiris, 2002. 79–119.
- 2002b KÖNCZEI György: A Taigetosztól... Kultúrtörténeti és antropológiai megközelítések. In: *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. Szerk.: KÁLMÁN Zsófia – KÖNCZEI György. Budapest, Osiris, 2002. 27–77.

LAKI

- 2017 LAKI Ildikó: *Dualítások a regionális tudományban. A magyarországi fogyatékosokkal élő emberek területi megoszlása*. Konferenciaelőadás. A Magyar Regionális Tudományi Társaság XV. Vándorgyűlése, Mosonmagyaróvár, 2017. október 20.

LORD

- 2009 LORD, Janet E.: *Emberi jogok. Igen! A fogyatékosokkal élő személyek jogai. Képzési kézikönyv*. Ford.: JUHÁSZ Vera. Budapest, Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége, 2009.

PIKETTY

- 2013 PIKETTY, Thomas: *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 2013.

SZABÓ–MORVAI

- 2018 SZABÓ–MORVAI Ágnes: Közelkép. Nők a munkaerőpiacon. In: *Munkaerőpiaci tükkör 2017*. Budapest, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet, 2018.

WHO

- 2004 *Funkcióképesség, fogyatékoság és egészség nemzetközi osztályozása (FNO)*. Ford.: JANCSÓ Ágnes. Budapest, Egészségügyi Világszervezet, 2004.
<https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42407/9632428382-hun-LR.pdf?sequence=124&isAllowed=y> – Utolsó letöltés: 2022. szeptember 5.)